

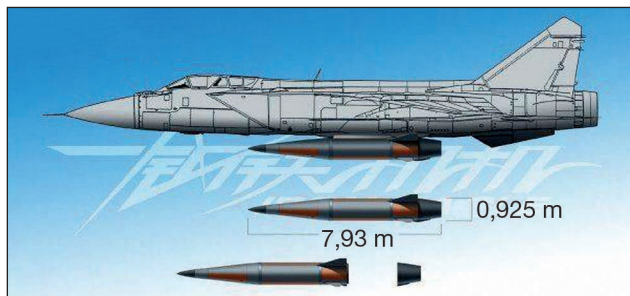
Krausz József*

A kis és közepes hatótávolságú rakéták és az új hiperszonikus fegyverrendszerek hatása napjaink biztonságpolitikájára **II. rész**

A tanulmány I. része a kis és közepes hatótávolságú rakéták felszámolása érdekében kötött INF-szerződés előzményeivel foglalkozott. A szerző röviden összefoglalta a fegyverkezési verseny megállapodásának előzményeit, a hidegháború időszakát és azokat az eseményeket, amelyek az INF-szerződés megkötéséhez vezettek. A megállapodásban foglaltak, és az azt követő politikai események ismertetése után a II. rész az Amerikai Egyesült Államok szerződésből történő kilépésről szóló bejelentését és Oroszország válaszáat elemzi. Megismerjük mindkét nagyhatalom „egyezménysértő” harci eszközét, az orosz Iszkander 9M729-est és az amerikai MK 41 rendszert.

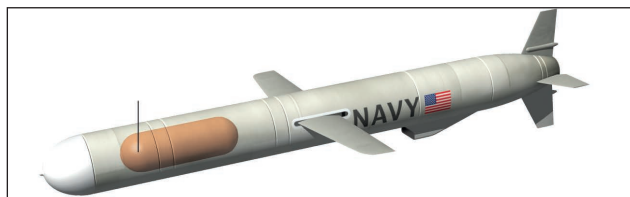
Az USA KILÉPÉSE A SZERZŐDÉSBL – DONALD TRUMP BEJELENTÉSE

2018. október 20-án Donald Trump bejelentette: azt tervezi, hogy az Amerikai Egyesült Államok kilép az INF-szerződésből. Döntését azzal indokolta, hogy az Oroszor-

20. ábra. Kinzsal ballisztikus rakéta MiG-31-esre felszerelve. A rakétatest hossza 7,93 m, a hajtómű átmérője 0,925 m (Forrás: x-true.info)

21. ábra. A Tomahawk szárazföldi célok ellen bevethető robotrepülőgép. A rakétát az Amerikai Haditengerészet felszíni hajóiról, valamint az USA és a Brit Királyi Haditengerészet tengeralattjáróiról indítják. Technikai jellemzői: tömege 1315 kg, a robbanófej tömege 453 kg, sebessége 885 km/h, hatótávolsága 2494 km. Az ára 2017-ben darabonként megközelítőleg 3 millió dollár volt (Forrás: defencyclopedia.com)

szági Föderáció már évek óta megsérti a szerződést és nem érti, hogy az előző elnök, Barack Obama korábban miért nem lépett ez ügyben. Sokakat meglepett ez a kijelentés, de ha figyelembe vesszük a cikk első részében említett politikai-hadászati lépéseket, a szerződés felbontása várható volt. Érdekességként említjük meg, hogy Trump a Kínai Népi Demokratikus Köztársaságról is úgy beszélt, mint, amely ország nem tartja magát a szerződéshez. Kína azonban egyáltalán nem tagja a szerződésnek, ilyen téren nem korlátozza semmilyen megállapodás [1].

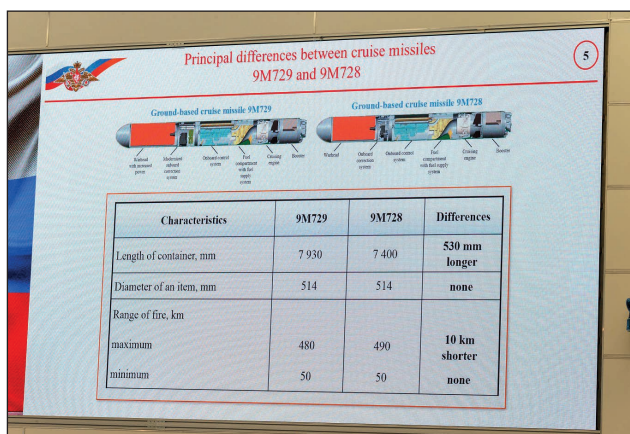
A KIVÁLTÓ OKOK

A nyugati politikai, katonai vezetők és a média azonnal az Oroszországi Föderáció felelősségét hangsúlyozták és felszólították a nagyhatalmat, bizonyítsa be, hogy nem szegi meg a szerződést. Az amerikaiak egy konkrét új rakétára, az Iszkander 9M729-esre utaltak, amely sérti a szerződésben foglaltakat. 2018. december 4-én az amerikai vezetés nevében Mike Pompeo külügyminiszter hivatalosan is hangsúlyozta, hogy az USA kilép, ha az Oroszországi Föderáció nem tesz eleget a szerződésben foglaltaknak. 60 napos ultimátumot adtak Oroszországnak. Közölték, hogy ha az adott időintervallumban az oroszok nem semmisítik meg az Iszkander 9M729-es rakétáikat és egyéb olyan fegyvereket, amelyek veszélyeztetik a megállapodást,

22. ábra. A képen a 9M729 és 9M728 hordozórendszer közötti különbségek tekinthetők meg. Mindkettő 8x8-as kerékképletű. Általános jellemzők: hosszúság 13 245 mm és 13 075 mm; szélesség 3510 mm – mindkettő egyforma; magasság 3935 mm és 3450 mm. Szállított rakéták száma 4 db, illetve 2 db. A személyzet létszáma mindkét típusnál 3 fő

Характеристики	9M729	9M728	Отличия
Колесная формула	8x8	8x8	нет
Габаритные размеры, мм:			
длина	13 245	13 075	Больше на 170 мм
ширина	3 510	3 510	нет
высота	3 935	3 450	Больше на 485 мм
Количество размещаемых КР на СПУ, шт.	4	2	Больше на 2 шт.
Расчет, чел.	3	3	нет

* NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar. ORCID: 0000-0002-8626-7122

23. ábra. A képen a 9M729 és 9M728 Iszkander rakéta összehasonlítása látható. A két rakéta hossza: 7930 mm, illetve 7400 mm; mindkettő átmérője 514 mm és hatótávolságuk min. 50 km, max. 480, illetve 490 km

akkor 2019. február 1-jén [2, 3] az Egyesült Államok megkezdte a szerződésből való hivatalos kilépését.

Az Oroszországi Föderáció tagadta az ellene felhozott vádakat és hivatalos körök azt állították, hogy az Iszkander 9M729 rakéta teljes egészében megfelel az INF-szerződésben foglaltaknak. Allításukat bizonyítandó, az Orosz Védelmi Minisztérium és Külügyminisztérium 2019. január 23-án nyilvánosan kiállította rakétáit a kubinkai Patriot Parkban azzal a céllal, hogy bármely külföldi katonai attasé és újságíró megtekinthesse azokat, és személyesen megbizonyosodhasson arról, hogy az eszköz nem sért semmilyen szerződést. Az amerikai katonai attasé azonban nem jelent meg ezen a kiállításon. Éppen az a diplomata maradt távol az eseménytől, akinek a bemutató szólt. Az Egyesült Államok valójában már korábban is tervezhette a kilépést, erre utalt Vlagyimir Putyin, amikor nyilvánosságra hozta, hogy az amerikaiak saját gazdaságukban nagyobb összeget csoportosítottak át a rakétafejlesztésekre, és csak azt követően jelentették be, hogy kilépnek a szerződésből. Ehhez a lépésükhöz kerestek bűnbakot. Az orosz elnök hozzátette, hogy ez így nem volt szerencsés, fordított sorrendben kellett volna cselekedniük [4, 5].

Az Egyesült Államoknak logikus indoka volt a szerződésből való kilépésre, mivel az egyre inkább korlátozta és stratégiai hátrányba szorította. Korábban arról volt szó,

24. ábra. A kubinkai Patriot Parkban kiállított Iszkander 9M729 rakéta

25. ábra. A rakéta és az indítóállvány

hogy a szerződés kizárólag a földi indítású rakétákra terjed ki, a tengerire nem. Amikor a megállapodást aláírták, a Szovjetunióknak nem voltak tengerről indítható kis és közepes hatótávolságú rakétái, az Egyesült Államoknak azonban igen (pl. a Tomahawk robotrepülőgép). Így ők előnyre tettek szert, míg a szovjetek – mintegy önként vállalva a következményeket – hátrányba kerültek. Azóta azonban megváltozott a helyzet, az Oroszországi Föderáció is rendelkezik ilyen rakétákkal és robotrepülőgépekkel. Ezt a kategóriát képviseli a Kalibr rakéta. Az Egyesült Államok emiatt elveszítette előnyét Oroszországgal szemben.

A másik fontos ok, amely a szerződés felmondásához vezetett – és valós veszélyt jelent az Egyesült Államokra – a Kínai Népi Demokratikus Köztársaság megerősödése. Kína, mint ahogy korábban is szó volt róla, nem részese a szerződésnek, és így Ázsiában komoly stratégiai előnyre tett szert Amerikával szemben. Amerika nem telepíthet rakétákat Ázsiába, Kína azonban szabadon telepítheti a maga fegyvereit.

Kína az alábbi olyan rakétákkal rendelkezik, amelyeket a szerződés szerint tilos telepíteni:

- DF-21;
- DF-26C.

Telepített rakétái miatt, stratégiaileg Kína nagyobb veszélyt jelent az Egyesült Államokra, mint az Oroszországi Föderáció, amely rendelkezik ugyan ilyenekkel, de azokat nem telepítette. Európában a NATO-csapatok körülölelik az Oroszországi Föderációt, Romániában már, és Lengyel-

26. ábra. A 9K720 Iskander rövid hatótávolságú, hadműveleti-harcászati hadszíntéri kvázi-ballisztikus rakétarendszer

országban hamarosan kiépül(t) a rakétavédelmi rendszer. Itt sokkal erősebb, jelentősebb az amerikai befolyás, mint Ázsiában. Ázsiában és a Közel-Keleten nincsen ennyire erős amerikai jelenlét, mivel Irán és Szíria amerika-ellenes, Kazahsztán Oroszország híve és Afganisztánban továbbra is bizonytalan a helyzetük. Ebben a régióban tehát a helyzetük sokkal veszélyeztetettebb, mint Európában. A médiában és a politikában azonban mégis az Oroszországi Föderációt hibáztatják. Ennek oka elsősorban az, hogy a XX. században nyugaton folyamatosan terjesztették a szovjet-/oroszellenes propagandát. Volt egy rövid átmeneti szünet a

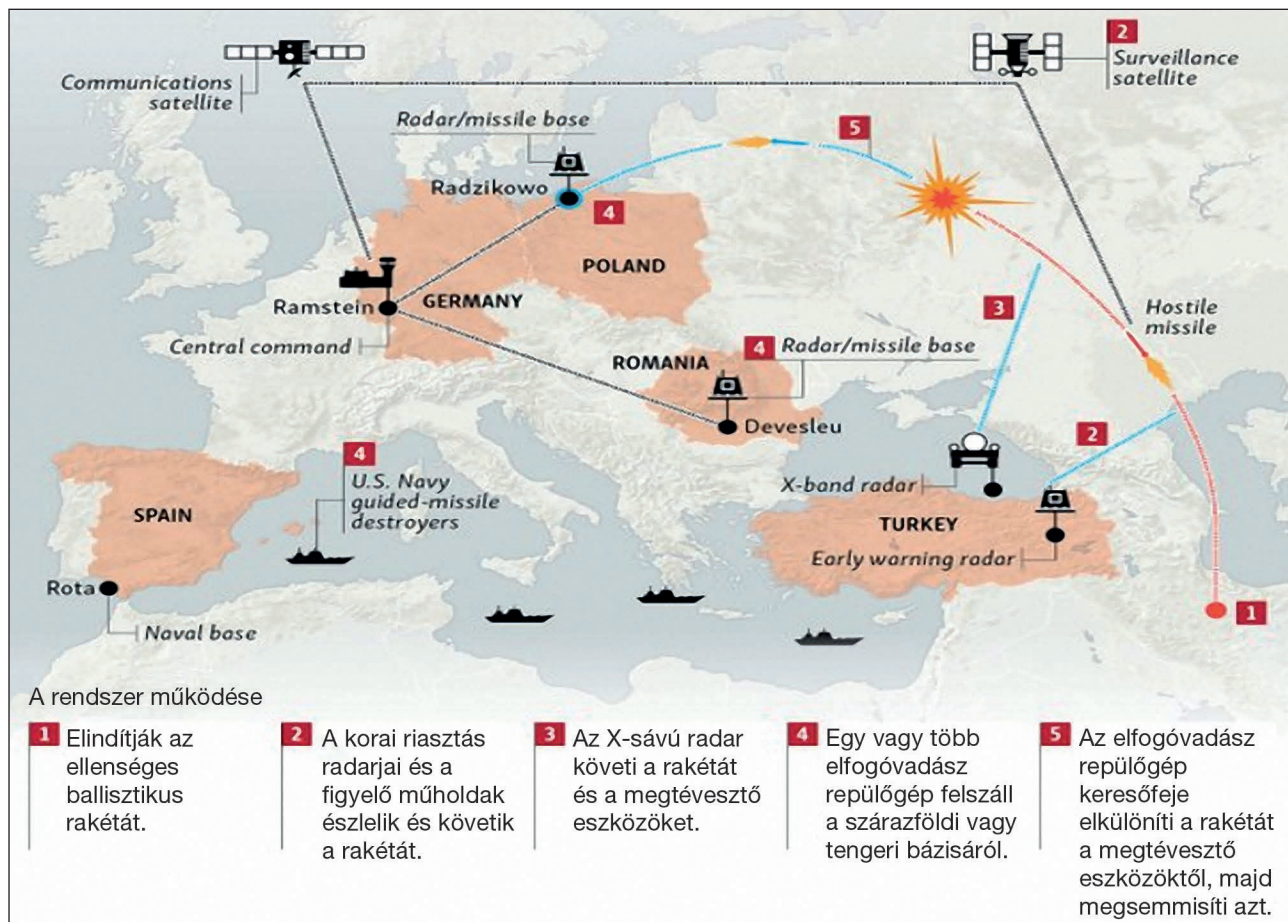
második világháború időszakában, de a nagyhatalmak akkor sem voltak valódi szövetségesek. A háború után még a korábbiaknál is erősebbé vált a szovjetellenes propaganda. Ilyen előzmények után sokkal egyszerűbb az orosz veszélyre felhívni az emberek figyelmét, mint a kínaira. Egyébként a hidegháború éveiben az USA Kínával még jó kapcsolatot ápolt, miután a szovjetek és a kínaiak ideológiai nézeteltérésekbe bonyolódtak az SZKP XX. pártkongresszusa után. Így tehát egy kínai veszély az átlag amerikaiak nem hangzik olyan fenyegetően, mint az orosz fenyegetés [6]. (A cikk megjelenése előtt, a fent felvázolt helyzet megváltozott. 2020. május 14-én Donald Trump kilátásba helyezte, hogy minden kapcsolatot megszakít Kínával – a szerk.)

Az MK 41 VALÓBAN SÉRTI A SZERZŐDÉST?

Az Oroszországi Föderáció azt állítja, hogy nem ők, hanem az Egyesült Államok sérti meg a szerződést azzal, hogy rakétákat telepített Romániába. Az USA tagadja ezt, mondván, hogy ezek csak védelmi célt szolgálnak, és továbbra is Oroszország az, aki az Iskander 9M729-es rakétájával megsérti az egyezményt.

A kérdésre, hogy az amerikai MK 41 rendszere sérti-e a megállapodást, az INF-szerződés IV. cikkelye adja meg a választ: „1. A szerződő feleknek meg kell semmisíteniük minden közepes hatótávolságú rakétájukat és minden olyan rakétáindítót, ami képes ezen rakéták kilövésére...”. Az MK 41 pedig képes Tomahawk robotrepülőgépek indítására, tehát az Egyesült Államok valóban megszegte a szerződést [7].

27. ábra. Az európai rakétavédelmi rendszer vázlata

28. ábra. A képen egy Tupoljev Tu-22M3 szuperszonikus, változtatható szárnynyilazású, nagy hatótávolságú hadászati bombázó repülőgép látható. Ez a típus is felszerelhető Kinzsal rakétával

A NATO-FŐITKÁR ÁLLÁSPONTJA

Fontos szempont, hogy az előbb említett eseményekre hogyan reagált hivatalosan Jens Stoltenberg, a NATO főtitkára. 2018. december 4-én, a NATO külügyminiszterei tanácskozásán megvitatták az INF-szerződést is. Az amerikai álláspontot Stoltenberg kijelentései teljes mértékben követték. Beszélt arról, hogy az orosz 9M729 rakéta megsérti a szerződést, és ez komoly veszélyt jelent Európa biztonságára nézve. Hozzátette, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem sérti meg az egyezményt, nincsenek új rakétái Európában, ellentétben az oroszokkal. A szerződés pedig nem működhet úgy, ha az USA betartja, az oroszok pedig megsértik a megállapodást. A főtitkár szerint az oroszokon múlik a szerződés jövője, és beszéde végén megismételte Mike Pompeo 60 napos ultimátumát.

Stoltenberg 2019. február 15-én – már a szerződés felszámolása után – megismételte amit korábban mondott, hogy a világ komoly veszélyben van, mert az oroszok megsértették az INF-szerződést, és több osztálynyi Iszkandert szereltek fel 9M729-es rakétarendszerrel (NATO kód SSC-8), amelyek nehezen észlelhető mobilrendszerek. „Minden figyelmeztetés nélkül elérhetnek európai városokat is, például München. München kapcsán megemlítette, hogy 2007-ben Putyin az ENSZ Biztonsági Konferenciáján jelentette be azon szándékát, hogy kilépne az INF-ből (azt nem tette hozzá, hogy azért, mert Amerika 2002-ben kilépett a rakétavédelmi rendszerek telepítését korlátozó Anti-Ballistic Missile Treaty – ABM-szerződésből). A NATO főtitkára megerősítette, hogy az USA a szövetségeseinek

29. ábra. A Tu-22M3 hadászati bombázóról nagy sebességű repülésnél is indítható Kinzsal rakétarendszer. A kezdősebessége jelentősen megnő, ezáltal hatótávolsága akár 3000 km is lehet

30. ábra. A felvételen egy MiG 31-es 4. generációs nehéz elfogó vadászgép látható, Kinzsal rakétával felszerelve

teljeskörű támogatásával lép ki a szerződésből, de a döntés csak 6 hónappal később lép érvénybe, Oroszországnak addig még lehetősége nyílik az együttműködésre.

Később kijelentette, hogy az Obama-adminisztráció 6 évvel korábban már felhívta a figyelmet arra, hogy Oroszország megsérti a szerződést. Ezt követően a Trump-adminisztráció jelezte Oroszország számára ugyanezt, és a NATO-val egyetértésben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Oroszország megszegte a szerződést. (Ahogy korábban már szó esett róla, az Egyesült Államok is megsérti a megállapodást, mert az Európába telepített rakétavédelmi rendszer képes Tomahawk robotrepülőgépek indítására, a szerződés 4. cikkelye ugyanis azon indítóállomások telepítését is tiltja, amelyek képesek a tiltott rakéták indítására.) A NATO főtitkára jelezte, hogy keresték a kapcsolatot Oroszországgal, amely azonban nem reagált.

Jens Stoltenberg végül kijelentette, hogy támogatja az amerikai álláspontot az INF-szerződéssel kapcsolatban, és kész a NATO-országokat rakétákkal felszerelni, ha Oroszország rakétákat telepítene országának európai területére. Kijelentette, hogy a NATO nem akar hidegháborút, és reményének adott hangot, hogy Oroszország elfogadja az ő álláspontjukat [8, 9].

31. ábra. A 9M730 Burevesztnyik interkontinentális, nukleáris meghajtású robotrepülőgép. Hatótávolsága korlátlan, képes elkerülni az ellenséges rakétavédelmet. A technikai részletei nem nyilvánosak. Repülési távolsága korlátlan, sebessége 900 km/h. Indítóállomása: mobil, földi típusú

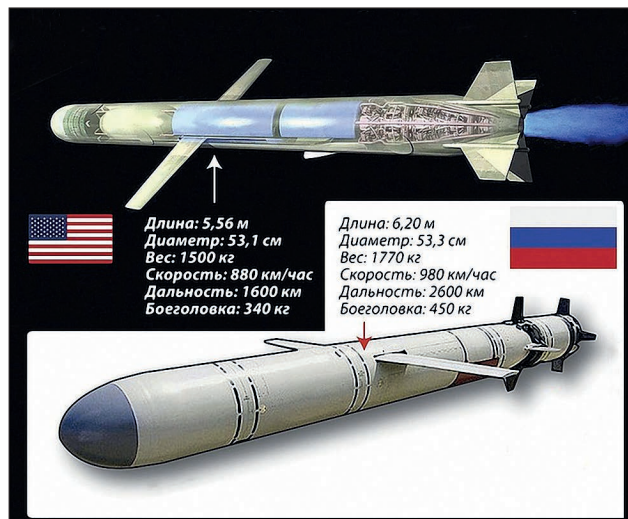
32. ábra. A képen az Iskander rakéta látható. A rakéta minimális hatótávolsága 50 km, a maximális – típusól függően – 480-490 km (max. 500 km). A rakéta indulótömege 480 kg (indítóállvánnyal együtt 42 300 kg). Rakétahajtómű (szilárd hajtóanyagú) RDTT. A robbanófej fajtái: kazettás, páncéltörő és nagy hatóerejű. A vezérlőrendszer fajtái: inerciális autonóm, komplexált optikai önrávezetési fejfel. Az alváz típusa kerekes. A rakéta mennyisége szállító járműben 2 db, indítóállványon 2 db. Személyzete 3 fő. A rakéta szolgálati ideje 10 év. A rakéta $-50\text{ }^{\circ}\text{C} - +50\text{ }^{\circ}\text{C}$ hőmérséklet-tartományban működőképes

VLADYIMIR PUTYIN VÁLASZA 2019. FEBRUÁR 2-ÁN

Az Egyesült Államok által az Oroszországi Föderációnak adott 60 nap 2019. február 1-jén lejárt. Az Egyesült Államok megkezdte a szerződésből történő kilépést, ami 6 hónappal később vált véglegessé. Vladimir Putyin február 2-án a Kremlbe, az irodájába hívta Szergej Lavrov külügyminisztert és Szergej Kozsugetovics Sojgu hadseregtábornokot, a védelmi minisztert, hogy dolgozzák ki a megfelelő válaszlépéseket.

Vladimir Vladimirovics elsőként a külügyminisztert hallgatta meg. Lavrov állítása szerint az Egyesült Államok már 1999 óta megszegi a szerződést azzal, hogy olyan robotrepülőket tesztek, amelyek karakterisztikája megegyezik a földről indítható közepes hatótávolságú rakétákkal. Megemlítette továbbá, hogy a 2014-ben telepített MK 41 rendszer képes a Tomahawk robotrepülőgépek indítására is, ami szintén sérti a szerződést. Romániában már telepítettek ezeket, a továbbiakban Lengyelország és Japán a cél. (Figyelemre méltó, hogy Japán szeretné megszerezni a Kurill-szigeteket Oroszországtól, amely egyébként megfe-

33. ábra. A képen Kalibr típusú robotrepülőgépek láthatók, rajtuk a 3M-14E típusjelzés

34. ábra. A képen az amerikai Tomahawk (felül) és az orosz Kalibr (alul) összehasonlítása látható. Előbbi hossza 5,56 m, átmérője 53,1 cm. Tömege 1500 kg, sebessége 880 km/h. Repülési távolság 1600 km, robbanófej tömege 340 kg. Utóbbinak hossza 6,20 m, átmérője 53,3 cm. Tömege 1770 kg, sebessége 980km/h, repülési távolság 2600 km, robbanófej tömege: 450 kg

lelő helyszín lenne az Oroszország elleni rakétatelepítésre.) A későbbiekben beszélt arról, hogy az USA és a NATO nem hajlandó velük tárgyalni, csak ultimátumokat adnak. Lavrov szerint a START-szerződés (Strategic Arms Reduction Treaty – stratégiai fegyvercsökkentési szerződés) is komoly veszélybe került. 2021-ben kellene megújítani, de az Egyesült Államok még nem tett semmit az előkészületek érdekében.

Putyin a külügyminiszter jelentése után a védelmi miniszterhez fordult. Sojgu elsőként azt mondta, hogy válaszként kezdjék meg a tengerről indítható Kalibr rakéták szárazföldről indítható változatának a kidolgozását. Második javaslatára pedig az volt, hogy megkezdik új szárazföldről indítható kis és közepes hatótávolságú hiperszonikus rakéták tervezését és fejlesztését. A védelmi miniszter kérte a legfelsőbb főparancsnok (Putyin) támogatását a védelmi minisztérium javaslatára.

Az elnök elfogadta a védelmi minisztérium javaslatát arra vonatkozóan, hogy kidolgozzák a Kalibr szárazföldi változatát, és új hiperszonikus rakétákat gyártsanak. Külön kiemelte, hogy nem szeretne egy újabb fegyverkezési versenybe bocsátkozni, és a védelmi minisztériumnak a 2019-es költségvetéséből kell gazdálkodnia. Putyin azt is mondta, hogy a szokásos, Szocsiban félénként megrendezett tanácskozáson, amelyen a fegyveres erők és védelmi szektor vezetői vesznek részt, ettől az évtől kezdve szeretné megváltoztatni a találkozó formáját. Látni kívánja ugyanis, hogy a hadsereg hogyan alkalmazza új fegyvereit. Felhívta a két miniszter figyelmét arra, hogy Oroszország nyitott a diplomáciai tárgyalásokra, de ezúttal ne kezdeményezzenek, mert úgy érzi eleget próbálkoztak. Itt az ideje, hogy a nyugati partnereik tegyenek lépéseket. Végül kijelentette, hogy addig nem akarnak rakétákat telepíteni, amíg az amerikaiak ezt nem teszik meg. Az Oroszországi Föderáció minden lépése válaszlépés lesz.

Putyin szavaival: „A válaszunk szimmetrikus lesz. Az amerikai partnereink azt mondták felfüggesztik a tagságukat az INF-szerződésben, akkor mi is felfüggesztjük. Azt mondják már elkezdtek kutatni és fejleszteni az új rakétákat, akkor mi is így teszünk.”

35. ábra. MiG-31-es vadászpilóta nélküli repülőgépek, Kinzsal rakétákkal felszerelve

UKRAJNA FELFEGYVERÉSE

Ha Oroszországról és az Egyesült Államokról beszélünk, nem kerülhetjük meg Ukrainát sem, mivel az ukrán vezetés legfőbb céljának az euroatlanti integrációt tűzte ki célként. Ez a törekvés a korábbi ukrán elnök, Petro Olekszijevics Porosenko előterjesztése nyomán az Alkotmányba is bekerült. Ha Ukrajna euroatlanti integrációja bekövetkezne, az komolyan felborítaná az erőviszonyokat a térségben. A NATO és az Egyesült Államok az Oroszországi Föderáció komoly válaszára készülhetne. Ukrajna még nem tagja a NATO-nak, de már tartottak közös amerikai–ukrán légi hadgyakorlatot. 2018-ban, a Tiszta Égbolt (Clear Sky, Чистое Небо) hadgyakorlatot az ukránjai Vinnyicjai Légi Bázison tartották meg, ahol a legfőbb cél az ukrán csapatok NATO-kompatibilitásának és interoperabilitásának tesztelése volt. Az ukrán és amerikai katonákon kívül a gyakorlaton részt vettek belga, dán, észt, holland, lengyel, román és angol katonák is. A hadgyakorlaton, amelyen közel 1000 közreműködő vett részt, MQ-9 Reaper drónokat, KC-135 tankereket, F-15-ösöket és ukrán Szu-24 és Szu-25-ösöket is bevetettek. A hadgyakorlat után Szergej Szemjonovics Drozdov vezérezredes a Pentagonba utazott, ahol az amerikai légierő vezérkar főnökével, Dave Goldfein tábornokkal találkozott. Megbeszélésük tárgya a két ország hadászati együttműködésének további iránya, valamint az orosz agresszió megállításának módja volt.

Goldfein tábornok szerint: „A növekvő kooperációk és Ukrajnával történő biztonsági együttműködésünk támogatja a nemzeti védelmi stratégiánkat, és elősegíti a régióban a stabilitást és a nemzetközi bizalom kialakítását”.

Drozdov vezérezredes így nyilatkozott: „Goldfein tábornokkal sikeres megbeszélést folytattunk a közös érdekeink bizonyos kérdéseiről. Új utakat találunk annak érdekében, hogy támogassuk egymást, és megállítsuk az orosz agressziót”.

A fenti példából egyértelműen látszik, hogy Ukrajna a NATO irányából keres szövetségest Oroszország ellen. Pavlo Anatolijivics Klimkin ukrán külügyminiszter véleménye szerint Ukrajnának méltósággal kell válaszolnia arra a lépésre, hogy az oroszok megsértik a szerződést. Az ukrán elnökhöz kötődő Ötödik Csatornának (Пятый Канал) adott televíziós interjúban mesélt John Boltonnal az amerikai nemzetbiztonsági tanácsadóval tartott találkozásáról, amelyen az INF-szerződésről tárgyaltak.

A külügyminiszter azt mondta: „Minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy megvédjük magunkat. A rakétafegyverek területén alapvetően már rendelkezünk egy bizonyos potenciállal, és mi leszünk azok, akik eldöntik, hogy az oroszoknak milyen rakéták kellene.”

Ez a kijelentés nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a jövőben, amikor Ukrajna is NATO-tag lesz, nem telepítenek a romániaihoz hasonló rakétavédelmi rendszert az ország területére. Ha ez bekövetkezne, az Oroszországi Föderáció valószínűleg azonnal válaszolna erre a lépésre, és megkezdene rakéták telepítését Oroszország nyugati körzeteibe [10, 11, 12].

(Folytatjuk)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] „Trump vows to pull US out of nuclear arms treaty with Russia” Youtube 2018. okt. 20. Elérés 2020. március 24. <https://www.youtube.com/watch?v=Gh-V1SHNR5o&t=68s>;
- [2] „Belgium: Pompeo gives Russia 60 day deadline to end nuclear pact 'violations'” Youtube. Elérés 2020. március 24. <https://www.youtube.com/watch?v=J7OymflakLY>;
- [3] „BREAKING! US Gives Russia Ultimatum From on High; Stop “Violating” the INF Treaty... or Else!” Youtube 2018. dec. 5. Elérés 2020. március 24. <https://www.youtube.com/watch?v=nBPZSJFKEL4>;
- [4] ТАСС. „В Минобороны заявили, что ракета 9М729 по техническим параметрам не может нарушить ДРСМД”. Elérés 2020. március 24. <https://tass.ru/armiya-i-opk/6030178>;
- [5] „Europe Will Become a Battlefield: Putin Bluntly Explains What Discarding INF Treaty Means” Youtube. Elérés 2020. március 24. <https://www.youtube.com/watch?v=SJiQqMY7e-M&t=162s>;
- [6] Levine, Nathan. „Why America Leaving the INF Treaty Is China’s New Nightmare”. Text. The National Interest, 2018. október 22. Elérés 2020. március 24. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/why-america-leaving-inf-treaty-chinas-new-nightmare-34087>;
- [7] U.S. Department of State. „Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (INF Treaty)”. Elérés 2020. március 24. <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102360.htm>;
- [8] NATO. „Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the Munich Security Conference”. NATO. Elérés 2020. március 24. http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_163791.htm;
- [9] NATO. „Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg Following the Meeting of the North Atlantic Council in Foreign Ministers’ Session”. NATO. Elérés 2020. március 24. http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_161110.htm;
- [10] Rempfer, Kyle. „US Air Force’s Huge Exercise in Ukraine Fuels Growing Partnership and That Country’s NATO Ambitions”. *Air Force Times*, 2018. november 13. Elérés 2020. március 24. <https://www.airforcetimes.com/news/your-air-force/2018/11/13/nato-ambitions-ukraine-looks-west-with-air-exercises-and-high-level-discussions>;
- [11] „Klimkin: By Quitting INF Treaty, Russia Starts Another Arms Race, but Ukraine Will Respond with Dignity”. Elérés 2020. március 24. <https://www.unian.info/politics/10435602-klimkin-by-quitting-inf-treaty-russia-starts-another-arms-race-but-ukraine-will-respond-with-dignity.html>;
- [12] „Ukraine makes NATO and EU membership part of its constitution” Youtube 2019. febr. 24. Elérés 2020. március 24. <https://www.youtube.com/watch?v=0ekC69rCZmw>.

(Illusztrációk a szerző gyűjteményéből)